

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕФОРМУВАННЯ ГАЗОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

© Полянська А.С., 2011

Визначено основні напрями реформування газового ринку в Україні та розглянуто механізми їх практичного втілення. Виділено основні загрози та перешкоди, що заважають цьому процесу. Особливу увагу приділено макроекономічним чинникам розвитку газового ринку України в сучасних умовах.

Ключові слова: газовий ринок, реформування, самоорганізація, регулювання.

A.S. Polanska

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE MAIN DIRECTIONS AND MECHANISMS OF GAS MARKET REFORMING IN UKRAINE

The article considerations the main ways of ukrainian gas market reforming and mechanisms of these processes doing. The main threats and barriers of these processes fulfillment on the practice are underlined. The special attention give to the macroeconomic factors of ukrainian gas market development at the modern conditions.

Key words: gas market, reforming, self-organization, regulation.

Постановка проблеми. Газовий ринок України розглядають як інституційну основу взаємодії газового сектору з усім господарським комплексом. Він є однією з найважливіших складових не лише ресурсного забезпечення економічного розвитку країни, але й її національної безпеки. Проте сучасний стан газового сектору України характеризується надвисокою залежністю від імпорту природного газу, відсутністю можливостей диверсифікації поставок, монополізмом на внутрішньому ринку, недосконалою ціновою політикою і низьким рівнем інвестицій у розвиток газової галузі, корпоративними конфліктами, зниженням видобутку вуглеводнів і перспектив розширення ресурсної бази за рахунок нетрадиційних джерел, – такі ключові тенденції розвитку газового ринку виділяють експерти протягом 2010 року. Нормативно-правове забезпечення роботи газового сектору не відповідає ринковим вимогам, гальмує розвиток конкуренції та використання потенційних можливостей газової галузі. Все це впливає на результати господарської діяльності, рівень добробуту населення, конкурентоспроможність національної економіки.

У таких умовах вимагає особливої уваги питання удосконалення системи державного управління газовим сектором і створення сприятливих умов для самоорганізації діяльності господарюючих суб'єктів газової галузі як основної вимоги ринкових перетворень у цьому секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питання щодо розвитку і регулювання газового ринку в Україні є доволі актуальними і широко висвітлюються та обговорюються як з точки зору теоретичних надбань, так і практичних аспектів реалізації енергетичної політики України. Науковці наголошують на необхідності реформування газового ринку, покладаючись на досвід інших країн у напрямі вирішення енергетичних проблем. Зокрема, враховуючи міжнародний досвід і зважаючи на стратегічну роль нафтогазового комплексу для національного господарства України, науковці виділяють основні принципи управління та регулювання нафтогазовим комп-

лексом, зокрема: забезпечення інтересів споживачів послугами енергетики; забезпечення національної безпеки держави; ефективність діяльності підприємств нафтогазового комплексу як у розумінні фінансової ефективності, що забезпечує інтереси суб'єктів нафтогазової галузі, так і загальноекономічної ефективності; забезпечення можливостей ефективного розвитку нафтогазового комплексу, що вимагає балансування інтересів споживачів, з одного боку, та підприємств галузі, – з іншого, під час визначення напрямів і параметрів державного регулювання (зокрема, принципів регулювання цін, тарифів і оподаткування, узгодження бюджетів різних рівнів щодо встановлення й фінансування пільг і субсидій окремим категоріям споживачів); забезпечення можливостей інтеграції України в Європейське Співтовариство, що вимагає наближення норм і правил функціонування нафтогазового ринку до норм Європейського законодавства [1].

Сьогодні актуальним залишається питання державного регулювання газової сфери. Як зазначають учені, державна монополія у газовій галузі гальмує її розвиток та унеможлиблює модернізацію. До того ж у нафтогазовому комплексі встановлені та функціонують відкриті та доволі вільні ринки. За даними Європейської комісії, рівень відкритості ринків становить: у Німеччині – 100 %, Великій Британії – 100 %, Італії – 96 %, Фінляндії – 90 %, Ірландії – 75,5, Іспанії – 67,5, Австрії – 49 %, Швеції – 47 %, Нідерландах – 45 % [2]. Повільно здійснюється адаптація українського законодавства у газовому секторі до нормативно-правових актів ЄС, що стримує інтеграцію країни до європейського енергетичного простору [3].

Розвиток газового ринку у контексті енергетичної безпеки вимагає врахування різних шляхів подолання газових проблем і вибору оптимального. Особливістю у цьому випадку є те, що кардинальне поліпшення ситуації вимагає реалізації не одного з альтернативних варіантів, а їх раціонального поєднання, інакше, як зазначають науковці, вирішення проблеми буде або неможливим, або ж носитиме тимчасовий характер [4]. Такими варіантами слід розглядати пошук і реалізацію альтернативних російському джерел надходження газу в Україну, а також максимальне використання внутрішніх резервів вирішення паливно-енергетичної проблеми і нафтогазової зокрема. Іншою, не менш важливою проблемою, яка потребує першочергової уваги, є відсутність виразної політики енергоефективності. Як зазначають фахівці, значний обсяг енергоресурсів, які використовуються в промисловості, породжує низьку конкуренто-спроможність економіки. На їхню думку, "будь-які інші реформи малоефективні, поки зайве енергоспоживання висмоктує всі соки не тільки з промисловості, але й з усієї економіки" [5].

У сучасних умовах від розвитку газового ринку України залежить макроекономічна стабільність держави. В умовах обмежених фінансових ресурсів держави потребує змін головна енергетична компанія України – НАК "Нафтогаз", і головною умовою переходу компанії на якісно новий рівень роботи пов'язують із новим мисленням у управлінні [6].

Отже, сьогодні у газовому секторі склалась ситуація, яка вимагає змін, які б відповідали ринковим засадам господарювання із врахуванням того особливого стану, у якому перебуває сьогодні вітчизняний газовий ринок.

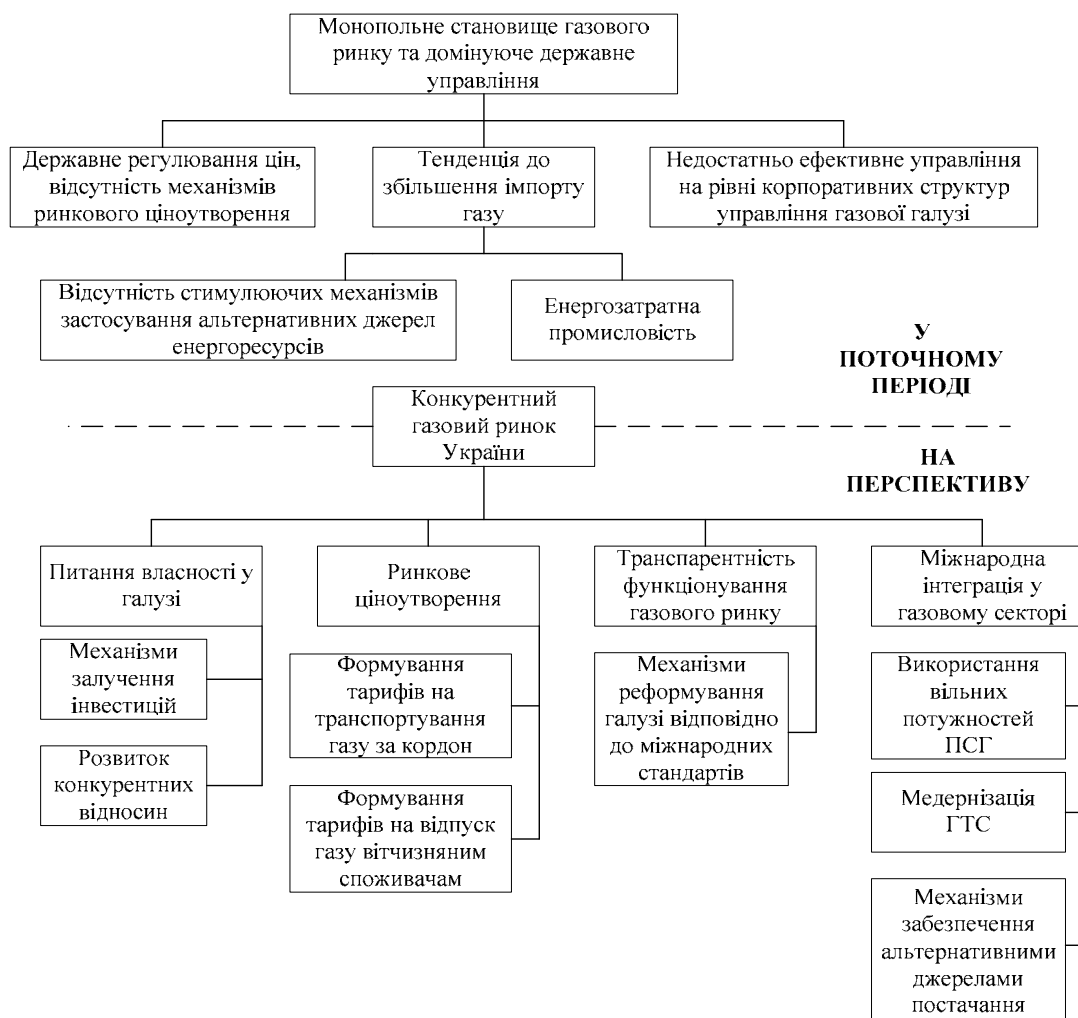
Формулювання цілей статті. Враховуючи вищевикладене, метою роботи є узагальнення основних напрямів розвитку газового ринку України на основі виділення дієвих механізмів його реформування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні назріла проблема вирішення питання реформування енергетичного, зокрема, газового ринку в Україні. Першочергової уваги заслуговують питання нормативно-правового регулювання відносин у газовій галузі, вирішення питань власності з метою активізації інвестиційної політики у галузі, створення передумов прозорого функціонування газового ринку. Для того, щоб адаптувати енергетичне законодавство та інституційну базу до вимог ЄС, Україні потрібно модифікувати деякі ключові принципи управління ПЕК [7].

Ключові принципи управління ПЕК

Поточний принцип	Принцип ЄС
Монополія	Конкурентна боротьба
Державне управління	Державне регулювання
Центральне планування	Лібералізація
Державна власність	Можливості для приватного сектору

Застосування цих принципів повинно забезпечити конкурентний розвиток газового ринку в Україні на основі комплексного врахування різних напрямів реформування. На шляху до ринкових перетворень у газовій галузі заслуговують на увагу конкретні дії, які є складовими механізмів регулювання ключових проблем газового ринку, послідовне вирішення яких наблизить його до рівня європейського розвитку (рисунок).

Основні напрями та механізми реформування газового ринку в Україні
[Виконано автором]

Дія розглянутих механізмів вимагає макроекономічного регулювання проблем газового ринку, зокрема це стосується формування сприятливого ринкового середовища. Серед найважливіших чинників увагу привертають передусім такі: прозорість функціонування енергетичного ринку, ціна на енергоносії, механізм раннього попередження і нетрадиційні енергоносії. Транспарентність функціонування енергетичного ринку є важливою складовою політики зі зміцнення власної енергетичної безпеки. За умови її гарантування на рівні усього технологічного ланцюжка (видобуток – транспортування – споживання) цей чинник здатний чинити істотний вплив на ціноутворення, роблячи

його максимально об'єктивним. Саме відсутність прозорості енергетичного ринку викликає значний спротив, насамперед з боку постачальників (Росії), транзитерів (України) і споживачів (нафтогазових компаній ЄС) [3]. На думку фахівців, внутрішній ринок газу залишатиметься непрозорим до того моменту, поки газовий сектор не буде реформований і функції НАК «Нафтогаз» не розподілять на добування, транспортування і збут, що і передбачено прийнятим законом України «Про засади функціонування ринку природного газу», і проводити реформи треба в такий спосіб і для того, щоб нарешті газ перестав бути політичним ресурсом [8–10].

Механізм раннього попередження покликаний бути одним з найважливіших чинників реформування газового ринку, залучення іноземних партнерів та визнання України як важливого транзитера газу із Сходу на Захід, однак у чинному форматі він не здатний забезпечити вирішення існуючих проблем в енергетичних відносинах. Ефективність діючого механізму раннього попередження, на думку фахівців, може бути підвищена лише за умови залучення до нього на рівноправних умовах транзитних країн, а також ініціювання загальноєвропейських ініціатив з забезпечення прозорості усього технологічного ланцюжка «видобуток – транспортування – споживання».

Політика ціноутворення для енергоносіїв є важливою складовою цінового механізму функціонування газового ринку. Ситуація із ціноутворенням на українському ринку ускладнюється через різні підходи до розуміння механізмів ціноутворення. Так, ЄС виступає за ринкові механізми регулювання ціни на енергоносії, де визначальними чинниками є балансування попиту і пропозиції. Росія прагне встановити максимально високу ціну на свої енергетичні ресурси в поєднанні із довгостроковими зобов'язальними договорами. Україна протягом тривалого часу намагалася забезпечити собі нижчу порівняно з європейською ціну, результатом чого стала непропорційно висока енергомісткість національної економіки і залежність від імпорту енергоносіїв. Дослідження питань ціноутворення на основі застосування вітчизняних методик розрахунку роздрібної ціни природного газу та тарифів на послуги підприємств газотранспортної та газорозподільної систем підводять до висновку, що ці методики не враховують узгодження ринкового попиту і пропозиції на енергоресурси та можливість ефективного використання альтернативних видів енергоносіїв [10, с. 11]. Отже, політика ціноутворення на газовому ринку є важливим інструментом його розвитку за умови врахування чинника вітчизняної ринкової кон'юнктури і соціального аспекту.

Це підтверджується тим, що зростання ціни на газ частково вирішило проблеми галузі, однак зумовило інші негативні тенденції. Слід відмітити, що у першому кварталі 2010 року ціна російського газу, що імпортується, зросла до 305,68 дол. за тис. куб. м порівняно з 208,2 дол. за тис. куб. м у четвертому кварталі 2009 року. Завдяки підписаним у квітні 2010 року харківським угодам, у другому кварталі 2010 року ціна газу, що імпортується НАК «Нафтогаз України», знизилася до 232,86 дол. за тис. куб. м, у третьому вона становила 248,72 дол. за тис. куб. м, у четвертому – 252,11 дол. за тис. куб. м. У першому кварталі 2011 року ціна газу, що імпортується в Україну, становила 264 дол. за тис. куб. м., у другому кварталі – 297 дол. за тис. куб. м., а в третьому – сягнула рівня 354 дол. за тис. куб. м. У той самий час у законі про Державний бюджет на 2011 рік середня ціна природного газу, що імпортується, прогнозувалась на рівні 269 дол. за тис. куб. м [12]. Отже, середня ціна на газ у 2011 році зросла на 17 % порівняно із середньою ціною 2009 року.

Аналіз інформації про споживання та рівень оплати за спожитий газ різними категоріями споживачів у посткризовий період (2008–2011 роки) дає можливість зробити висновки про те, що, починаючи із 2009 року, відстежується зростання заборгованості за спожитий газ, зокрема, найбільшими боржниками є підприємства комунальної теплоенергетики, населення, промисловість. Слід зазначити, протягом 2009–2011 років спостерігається зростання обсягів споживання газу на 67,6 % підприємствами промисловості і на 7 % населенням, одночасно відстежується зростання заборгованості за спожитий газ відповідно промисловими підприємствами на 15 %, населення – більше ніж у 6 разів [13].

Висока відмінність цін на газ для різних категорій споживачів у поєднанні з заборгованістю значної їх частини спричинила непомірне навантаження на Державний бюджет і зростання заборгованості НАК «Нафтогаз України». Затягування реформування енергетичного ринку також посилює залежність від ціни на імпортований газ національної промисловості, що вилилося у 2010 р. у безпрецедентний політико-економічний бартер «газ в обмін на флот». У сучасних умовах незаперечним є те, що ціна на газ зростатиме, однак таке зростання вимагає відповідних дій, спрямованих на

вирівнювання платоспроможного попиту населення, зменшення енергозатрат як у корпоративному, так і приватному секторах, а також стимулювання використання альтернативних джерел електроенергії.

Нетрадиційні енергоносії є важливим чинником, який має стабілізуючі можливості, насамперед щодо ціноутворення і диверсифікації постачання альтернативних енергоносіїв. Однак сьогодні Україна не може розраховувати на стабілізаційні можливості нетрадиційних енергоносіїв, оскільки не сприяє їх фактичному впровадженню на державному рівні, залишаючи декларативними цілі, заявлені в "Енергетичній стратегії України на період до 2030 р." [14]: підвищення рівня власного виробництва первинних енергетичних ресурсів; диверсифікація джерел зовнішнього постачання первинних енергетичних ресурсів; закріплення стратегічного становища України в міжнародній системі транспортування енергоносіїв; забезпечення внутрішньої енергетичної незалежності шляхом подолання монополії і розвитку конкуренції між основними підприємствами енергетичного сектору України.

Належної уваги заслуговує питання власності, вирішення якого сприятиме розвитку конкуренції – об'єктивного чинника суспільного розвитку, який орієнтує на кращу якість, високий рівень обслуговування, низькі витрати, а отже, економію і інтенсивне використання ресурсів, залучення найновішого обладнання і подальший пошук шляхів удосконалення діяльності. Сьогодні конкуренція бере на себе не тільки функцію вибору найкращого, але і функцію пошуку найкращих шляхів досягнення найкращого. Відсутність конкуренції у газовому секторі за рахунок домінування державних компаній перетворила вітчизняний ПЕК на боржника, що потребує державних інвестицій та підтримки, насамперед за рахунок бюджетних коштів. За даними експертів, сьогодні НАК "Нафтогаз України" знаходиться у кризовому стані, хоча, з іншого боку, діяльність приватних компаній, які активно користуються газопроводами, оцінюють як прибуткову. Тому сьогодні одним із варіантів вирішення питання поліпшення фінансового стану газової галузі та інвестування у її розвиток є залучення приватних інвесторів у розвиток галузі під контролем держави. У таких умовах виникає необхідність у визначенні оптимальної моделі структурних змін галузі. Звернемо увагу на моделі структурної реформи, які можуть застосовуватись для реформування газового ринку в Україні, кожна з яких відрізняється глибиною і терміном проведення реформ, кількістю етапів реформування, витратами на реформування, досконалістю структури, управління і контролю ринку транспортних перевезень, зокрема [15]:

– модель акціонування – передбачає корпоратизацію і утворення акціонерного товариства із 100 % власністю. Саме за такою моделлю у 1998 році була створена НАК "Нафтогаз України" з метою сприяння структурній перебудові нафтової, газової і нафтопереробної галузі економіки, підвищення рівня енергетичної безпеки держави, забезпечення ефективного функціонування та розвитку нафтогазового комплексу);

– модель розділення – передбачає швидке реформування, за якого кардинально змінюється структура галузі. Передумови застосування цієї моделі закладені у законі України «Про засади функціонування ринку природного газу». На думку фахівців, реалізація закону не лише сприятиме інтеграції України в європейський газовий простір, а й допоможе побудувати рівноправні та взаємовигідні відносини з суб'єктами газового ринку на європейських принципах. Реалізація європейських принципів, що закріплені у законі України "Про засади функціонування ринку природного газу" – вільний вибір споживачами постачальників газу, вільний та рівний доступ до газових мереж, розмежування діяльності у газовому секторі – дасть змогу побудувати каркас лібералізованого та конкурентного газового ринку європейського типу [8];

– інтеграційна модель – орієнтується на здійснення менш радикального переходу від державної монополії до регульованої олігополії; допускає створення єдиного суб'єкта господарювання – юридичної особи з поступовим виділенням окремих компаній-операторів в олігополію. Зокрема, подальший розвиток НАК "Нафтогаз України" фахівці пов'язують із формуванням потужної вертикально-інтегрованої компанії, з подальшою її трансформацією в універсальну енергетичну компанію, що дасть можливість ефективного фінансового управління, маневрування капіталом, прискорення платіжного й товарного циклів, можливість гнучкого ціноутворення [1];

– холдингова модель – у цьому разі усувається недолік моделі виділення – відсутність централізованого управління.

Вирішення питань власності та структурних змін повинно супроводжуватись ретельним обліком та аналізом реальної ситуації в галузі. Важливим є те, щоб рішення, які стосуються

передачі прав власності приватним інвесторам відповідали національним інтересам. Втрата контролю над державним майном може призвести до зниження доходів держави від стратегічно-важливого і прибуткового сектору національної економіки. Тільки володіння повною та достовірною інформацією про об'єкти державної власності дасть можливість ефективно використовувати газотранспортну систему. У разі приведення у відповідність до чинного законодавства порядку використання та обліку газопроводів і майна вартість державних та комунальних активів збільшиться щонайменше на 1,4 млрд. грн. Визначення орендної (концесійної) плати за державне майно газотранспортної інфраструктури, що знаходиться у користуванні, могло б забезпечити щорічні надходження до Державного бюджету в розмірі понад півмільярда гривень [16].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, головними причинами низької ефективності функціонування вітчизняного газового ринку в сучасних умовах є надмірний вплив на роботу сектору політичних процесів – як зовнішніх, так і внутрішніх; низька якість державного менеджменту; неефективність механізмів ціноутворення та забезпечення його прозорості. Подолання кризових явищ насамперед вимагає вирішення питання нестабільності і високого ступеня невизначеності державної енергетичної політики, ситуативності реагування на кризові явища; неспроможності усунути розбіжності між інтересами вітчизняних суб'єктів газового ринку та іноземних партнерів; незавершеності законодавчого забезпечення роботи газового ринку, його інтеграції до європейського ринку; забезпечення достатнього рівня інвестиційної привабливості та модернізації галузі; здійснення приватизаційних процесів.

Подальші дослідження розглянутої у роботі проблеми пов'язані із виконанням таких завдань: дослідження потенціалу газової галузі щодо міжнародної інтеграції у газовому секторі; приведення у відповідність вимог функціонування газового ринку із врахуванням реальних потреб його учасників та визначення відповідних положень енергетичної політики із врахуванням сучасних тенденцій світового розвитку енергетичного ринку та особливостей його розвитку в Україні.

Чукаєва І.К. Проблеми управління та регулювання розвитком нафтогазового комплексу / І.К. Чукаєва // Економіка та право. – 2009. – № 2. – С.29–32. 2. Бурлака Г.Г. Рынок нефти и нефтепродуктов на рубеже XXI века / Г.Г. Бурлака, В.О. Зиневич; под. ред. Н.С. Герасимчука. – К.: ЗАО "ВИПОЛ", 2003. – 332 с. 3. Compass 2020. Україна у міжнародних відносинах: Цілі, інструменти, перспективи / А. Чубик, Т. Темнюк // Енергетична безпека в контексті відносин України з Європейським Союзом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/fes.kiev.ua>. 4. Сухоруков І.І., Темненко І.І. Нафтогазовий чинник економічної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/panorama/sukhoruk.htm>. 5. Щербина Ю. 20 головних реформ // Коментарі, № 32 (19 серпня – 1 вересня 2011). 6. Омельченко В. Система «Нафтогаз»: парадигма розвитку та проблеми управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=703. 7. Україна. Огляд енергетичної політики 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iea.org/textbase/nppdf/stud/06/Ukraine2006-UKR.pdf>. 8. Малиновський О. Закон про газовий ринок: нові перспективи? // «Дзеркало тижня». – № 43, 20. – Листопад 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/61492#article>. 9. Закон України "Про засади функціонування ринку природного газу". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2467-17>. 10. Газ как политресурс // Профиль. – №39 (157). – 09.10.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://profil-ua.com/index.phtml?action=view&art_id=2257. 11. Дзьоба О.Г. Нові підходи щодо формування ціни на природний газ / О.Г. Дзьоба, Н.П. Струк // Науковий вісник ІФНТУНГ, Серія "Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості". – 2010. – С.14–17. 12. Російський газ для України може подорожчати? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-415714.html>. 13. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmi.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=200252&cat_id=35081. 14. Україна. Огляд енергетичної політики. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iea.org/textbase/nppdf/stud/06/Ukraine2006-UKR.pdf>. 15. Михальчишин Н.Л. Регулювання діяльності природних монополій: навч. посіб. / Н.Л. Михальчишин. – Львів, 2009. – С. 89. 16. Особливості національного обліку газових мереж та плати за їх використання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=36541&cat_id=36552/.